

PUŠKIN, RUŠTINA, FRANCOUZŠTINA

Ladislav Štindl (Praha)

Nalistujme si v Oněginovi text všem nám známý jako ruský par excellence svým duchem i svým jazykem – kolikrát jsme ho slyšeli přednášet na večerech a akademích! – Taťanin dopis Oněginovi. Ne, nebojte se, nebudu ho recitovat. Ale všimněme si veršů, kterými Puškin dopis uvádí a komentuje:

Еще предвижу затрудненья:
Родной земли спасая честь,
Я должен буду, без сомненья,
Письмо Татьяны перевести.
Она по русски плохо знала,
Журналов наших не читала,
И выражалася с трудом
На языке своем родном,
Итак писала по французски...
Что делать, повторяю вновь:
Доныне дамская любовь
Не изъяснялася по-русски,
Доныне гордый наш язык
К почтовой прозе не привык. (3,XXVI)

Sám autor tedy Taťanin dopis, vzor ruskosti, prezentuje jako – překlad z francouzštiny a jen bledý odlesk toho, co vyjadřoval Taťanin francouzský originál:

... вот
неполный, слабый перевод,
с живой картины список бледный,
или разыгранный Фрейшиц
перстами робких учениц (3,XXXI)

Neboť francouzština byla Taťaně – nejen jako jazyk salonní konverzace, ale i jako nástroj vyjádření nejnaternějších citů – jazykem bližším, bohatším a lépe ovládaným než ruština. Taťana má s ruštinou potíže a citově je vychována na francouzských románech, považovaných i tenkrát za četbu poněkud pokleslou. A Puškin se nad tím nepohoršuje, Taťanu nekárá, je mu to naopak milé jako vzpomínka, jako kolorit dob mládí (tehdejší básníci vzpomínali elegicky na dávno uplynulé mládí už kolem třicítky):

Я шлюсь на вас, мои поэты,
Не правда ль милые предметы,

Которым, за свои грехи,
 Писали втайне вы стихи,
 Которым сердце посвящали,
 Не все ли, русским языком
 Владея слабо и с трудом,
 Его так мило искажали,
 И в их устах язык чужой
 Не обратился ли в родной? (3,XXVII)

Samozřejmě je to všechno fikce, hra, nikoliv dokument, nikoliv skutečnost. Taťánin dopis napsal Puškin a napsal ho rovnou rusky. A ve verších. Ale neliší se literární fikce od dokumentu tím, že nám o skutečnosti řekne víc než dokument? Celá ta hra s údajným ruským překladem dopisu původně francouzského je součástí složité hry se vztahem autor-hrdina-vypravěč-čtenář, s jejich ztotožněním a zároveň neztotožněním, s fragmentaritou, s komentujícím přímým rozhovorem autora se čtenářem jakoby mimo strukturu vyprávěného příběhu, hry typické pro žánrové útvary, k nimž Oněgin patří, hry zasahující i do problematiky jazyka: jazyk autorův, jazyk vypravěčův, jazyk postav, jazyk dopisu. A pracuje i s postavením francouzštiny v ruské životní a literární kultuře těchto let. I s ní, se vztahem mezi ní a ruštinou, si Puškin „hraje“ a mj. dobromyslně provokuje učené strážce korektnosti a čistoty ruštiny:

Без грамматической ошибки
 Я русской речи не люблю. (3,XXVIII)

...

Мне галлицизмы будут милы
 Как прошлой юности грехи. (3,XXIX)

Důležité je, že toto vše neubírá Taťáně na ruskosti, neohrožuje její ruskost, naopak je to její součástí – bez té francouzštiny a pochybné ruštiny by Taťána nebyla tak ruská, jak je. (To se týká i její mravní tvářnosti a úlohy „frivolních“ francouzských románů, jejichž četbou byla vychována – ale to už je jiné téma.)

Představme si, že by si takto nekáravě a se zalíbením hrál český obrozenecký básník s češtinou a němčinou v něžných ústech českých paní a dívek. Nemyslitelné! Ruská kultura v té době byla v přerodu, ale stála pevně na svých nohou a necítila se ohrožena ve své, jak se dnes říká, identitě. Proto také vliv francouzského jazyka a francouzské kultury v Rusku přežil zděšení z krvavých hrůz francouzské revoluce (francouzské myšlení 18. století bylo přece obtíženo odpovědností za ně a zatraceno jako zločinné – přitom ho do myslí ruské mládeže zanašeli i francouzští preceptoři z řad protirevolučních emigrantů). A ten vliv přežil i Napoleonův vpád do Ruska a Rostopčinovu patriotickou gallofobii. Nikolaj Turgeněv považuje ještě ve čtyřicátých letech za nemyslitelné, aby se ruské vzdělané vrstvy „re-rusizovaly“, zřekly se francouzštiny jako jazyka kultivované

komunikace – to by podle něho pro Rusko znamenalo krok zpět z dosažené civilizační úrovně. Tolstého Vojna a mír je – alespoň v dialozích – vlastně dílem dvojjazyčným a francouzské dialogy se pozdějším ruským čtenářům musejí překládat pod čarou (neřešitelným problémem je zachování tohoto specifického rysu největšího ruského románového díla v jeho francouzských překladech). Ale co je důležité: francouzština v těchto dialozích zní jako součást ruské životní kultury let napoleonských válek s naprostou samozřejmostí, „sine ira et studio“. Jak jinak znějí francouzské větičky, jimiž prokládá svoji řeč Stěpan Petrovič Verchovenskiij v Běsech Dostojevského – to už je zlá karikatura.

Převážně ve francouzštině fungoval v Rusku ještě ve třicátých letech 19. století tehdy tak důležitý „druhý oběh“ myšlenek (necenzurovaný!) v podobě salonní konverzace, soukromé korespondence a opisů nepublikovaných textů. Právě odtud čerpal – vedle přímého pozorování – v roce 1839 své poznatky o Rusku markýz de Custine, který zde, „na samém konci civilizace“, našel místo očekávaných exotických bojarů francouzsky konverující salony („Rusové na rozdíl od Němců vyslovují francouzštinu tak, že jim i my Francouzi rozumíme“), takže mohl na základě pouhých tří měsíců pobytu napsat dodnes zajímavé čtyřsvazkové dílo o Rusku, ačkoliv rusky neuměl ani slovo (druhým zdrojem informací a názorů mu ovšem byla pařížská polská emigrace). Ostatně bez znalosti ruštiny mohl už Voltaire napsat historii vlády Petra Velikého. Ještě Čaadajevovy Filosofické dopisy, které využívají formy korespondence jako literárního žánru, jsou velkým dílem ruské literatury psaným francouzsky. (Připomeňme si problémy – nejen cenzurní – s jejich ruskými edicemi, často bez uvedení, že jde o překlad a kdo je překladatel, ačkoliv právě zde máme před sebou leckdy skutečný, ne fiktivní „неполный, слабый перевод, с живою картины список бледный“.) O mnoho dříve vzniklá Karamzinova „Zapiska o drevnej i novoj Rossii“ je svým původem soukromé memorandum podané caru Alexandrovi, žila také celá desetiletí jen v tomto „druhém oběhu“ a je psána rusky, ale to bylo chápáno jako nesamozřejmost, jako významuplné gesto.

Ústup francouzštiny v Rusku nastává teprve když do ruského života vstupují jako významná kulturotvorná vrstva raznočinské „děti popů“, které již její znalost nezískávají „přímou metodou“ od francouzských guvernantek, preceptorů a tancmajstrů, ale soustavně se jí učí ve školách. To je konec. Šlechtičtí inteligenti se smějí Bělinskému, že neumí francouzsky, ačkoliv Bělinskiij francouzštinu zná, dokonce z ní překládá – ale to už je jiná znalost, blízká špatné znalosti naší.

Vraťme se k Puškinovi. Jestliže v Oněginovi Tat'ánu pro její francouzštinu nekárá, neznamená to, že je s tímto stavem spokojen v reálném kulturním životě. Ani zde však nereaguje pozdviženým prstem, ale je jako ruský spisovatel provokován k aktivitě, jež by ruštinu povznesla na úroveň

odpovídající všem náročným funkcím. I v tom se jeví jako velký pozitivní tvůrčí duch. Přitom považuje prózu za náročnější na vyspělost jazyka než verše. Na kultivovanou prózu podle něho ruština, kterou má tehdejší spisovatel k dispozici, ještě nestačí, je třeba ji teprve vypěstovat. «Исключая тех, которые занимаются стихами, русский язык ни для кого не может быть довольно привлекательным... проза наша ещё так мало обработана, что даже в простой переписке мы принуждены создавать обороты слов... и лень наша охотнее выражается на языке, коего... формы уже давно готовы и всем известны.»¹ K jazykově tvůrčí práci vyzývá Puškin i jiné. Vjazemskému píše: „...русский метафизический язык находится еще у нас в детском состоянии. Дай Бог ему когда-нибудь образоваться наподобие французского (ясного, точного языка прозы, т. е. языка мыслей)... Предприми постоянный труд... образуй нам метафизический язык, зарожденный в твоих письмах.“² To pro nás Čechy zní téměř obrozensky.

Právě v této věci je Puškinovi oporou Voltaire. Mnohokrát citovaná slova o kvalitách dobré prózy («Точность и краткость, вот первые достоинства прозы. Она требует мыслей и мыслей...»)³ jsou Puškinovou charakteristikou prózy Voltairovy. Voltaire je totiž Puškinovi vzorem nejen jako kriticky myslící duch, ale především jako literární a jazykový tvůrce, a to po celý život. Vliv francouzské kultury není jen záležitostí prvního období Puškinova vývoje – svobodomyslné a „lehké“ poezie, vystřídané pak byronovskou poemou a walter-scottovskou povídkou, jak jsme se učivali. „Shakespearovský“ Boris Godunov není shakespearovský co do jazyka. Po Shakespearově hyperbolizující výrazové abundanci, která tolik dráždila Lva Tolstého a u nás inspirovala Vančuru, není u Puškina ani stopy.

Francouzská literatura byla v Rusku po překonání vlády univerzálně platných zákonů klasicistní poetiky i prostřednicí nových evropských proudů s jejich smyslem pro historickou proměnlivost a specifické hodnoty národních literatur. První seznámení s novou německou literaturou umožnila například kniha Mme de Staël „De l'Allemagne“. (Mme de Staël byla v roce 1812 v Rusku, píše o něm ve svých pamětech a Puškin psal o ní.) I to najdeme v encyklopedii ruského života, jíž je Oněgin – v nářtech k němu Puškin říká o svém hrdinovi:

Он знал немецкую словесность
По книге госпожи де Сталь...⁴

¹ А. С. Пушкин, О причинах, замедляющих ход нашей словесности, Пол. собр. соч. в 10-ти т-х, т. 7, М.-Л. 1949, 18.

² Ср. История русской литературы в 4-х т-х, 2, 1981, 256.

³ А. С. Пушкин, О прозе, Пол. собр. соч. в 10-ти т-х, т. 7, М.-Л. 1949, 15.

⁴ Ср. Б. В. Томашевский, Пушкин и французская культура, Литературное наследство 31-32, М. 1937, стр. 1.

I s anglickou literaturou se v Puškinově době ruští čtenáři – včetně Puškina samotného – seznamovali na základě toho, jak docházela obliby ve Francii, a většinou pomocí francouzských překladů.

Nelze dost zdůraznit význam té injekce francouzského jazyka, francouzské kultury a francouzského myšlení pro ruskou literaturu v citlivém okamžiku počátků jejího novodobého vývoje, význam ruské účasti na tom, co bychom mohli nazvat dobovou frankofonní kulturní integrací Evropy v její nejvyšší kultivované vrstvě. Právě zde je totiž jedna z hlavních příčin odlišnosti ruské literární tradice od české. Kdybychom chtěli použít ideologickou žurnalistikou znehodnocených pojmů západ (civilizovaný, nebo naopak zahnívající) a východ (barbarský, nebo tajemný, nebo také spásný), jimž se jinak pokud možno vyhýbáme, mohli bychom říci, že ruská tradice je svou povahou západnější – česká je dlouho příliš jen, dejme tomu, středoevropská.

Резюме

Письмо Татьяны Онегиной комментируется Пушкиным как «неполный, слабый перевод» французского оригинала. Татьяна имеет затруднения с русским языком и воспитана на французских романах, что, однако, не наносит ущерба ее русскому характеру. Французский язык является составной частью культуры, языком разговора и переписки образованной России пушкинского времени. Влияние французской культуры у Пушкина касается не только свободолюбивой и «легкой» поэзии его молодости, замещающейся в дальнейшем развитии байроновской поэмой и уолтер-скоттовской повестью. Оно постоянно. Проза в понимании Пушкина является более требовательной в отношении языка, чем стихи. Образцом прозы для него является «точная и краткая» проза Вольтера. Шекспировский «Борис Годунов» Пушкина не является шекспировским по своему языку. Значение влияния французского языка и мышления, французской культуры в России – оно является одной из главных причин отличия русской литературной традиции от чешской.

